

Tjitze Baarda

8 juli 1932 – 23 augustus 2017

Peter Wolters, VU-archief

Op 20 september 1951 werd Tjitze Baarda na het eindexamen gymnasium A aan het Eerste Christelijk Lyceum in Haarlem ingeschreven als student van de Amsterdamse Vrije Universiteit. Zesenvoertig jaar later, in 1997, nam hij er afscheid als emeritus hoogleraar Nieuwe Testament aan de theologische faculteit. Tot aan zijn overlijden bleef hij nog twintig jaar actief als onderzoeker, begeleider van jonge onderzoekers en lid van de werkgemeenschap Nieuwe Testament.

Hoewel hij als schooljongen onder het thema ‘Wat ik graag wil worden’ schreef over zijn wens zendeling te worden, wilde dieren te zien en avonturen te beleven, kwam Baarda naar de universiteit om er te blijven. Generaties studenten heeft hij er onderwezen en begeleid, een groot aantal wetenschappelijke publicaties en voordrachten heeft hij vervaardigd, en met talrijke collega’s in binnen- en buitenland werkte hij samen en correspondeerde hij. Hij werkte graag en langdurig in zijn studeerkamer, maar was allerminst een kluizenaar. Integendeel, Tjitze Baarda was een warm en sociaal mens. Hij hield van het gezelschap van vrienden en collega’s.

Baarda was een geleerde van hoog niveau. Op zijn vakgebied – het onderzoek naar oude evangelie-harmonieën en de vroege overlevering van de nieuwtestamentische geschriften – behoorde hij tot de besten van zijn generatie, niet alleen in Nederland, maar wereldwijd. Zijn kwaliteiten zijn niet onopgemerkt gebleven; Baarda’s eerste leerstoel aan de Vrije Universiteit werd in 1975 speciaal voor hem gecreëerd. In de jaren tachtig benoemde de Universiteit Utrecht hem eerst als buitengewoon hoogleraar (1981), later als gewoon hoogleraar (1984) aan de theologische faculteit bij het destijds meest vooraanstaande Nederlandse onderzoeksinstituut voor het historisch en filologisch onderzoek van het Nieuwe Testament in zijn joodse en hellenistische context. Zijn Utrechtse leerstoel was die van Daniël Plooi, de eerste die in Nederland op hoog niveau onderzoek deed naar oude evangelieharmonieën. In 1990 keerde hij terug naar de Vrije Universiteit. Baarda doceerde ook als gasthoogleraar aan St. Mary’s College, St. Andrews, Harvard Divinity

School en aan een reeks andere buitenlandse universiteiten. De Koninklijke Nederlandse Akademie van Wetenschappen (KNAW) koos hem in 1982 als lid van haar Genootschap. In 1998 werd hij Ridder in de Orde van de Nederlandse Leeuw. Van de internationale Studiorum Novi Testamenti Societas was hij in 2001 president.

De toonaangevende Amerikaanse tekstcriticus Bruce Metzger noemde hem eens 'the detective among textual critics of the New Testament'. Baarda placht inderdaad met een scherp oog voor details en een grote kennis van de relevante oude talen bewijsmateriaal te verzamelen en dat zorgvuldig te wegen om de waarde ervan te bepalen voor de reconstructie van de oorspronkelijke tekst van het Nieuwe Testament. Zijn werkwijze was zeer geschikt voor het oplossen van goed afgebakende, relatief overzichtelijke problemen en het testen van gevestigde hypothesen en theorieën. Geen wonder dat hij geen handboeken of overzichtswerken heeft gepubliceerd maar een bijna zestig jaar aanhoudende stroom van artikelen.

Al in 1958, ruim voor zijn afstuderen, publiceerde Baarda in een van de leidende internationale vaktijdschriften en hij bleef dat doen tot in het jaar van zijn dood.¹ Achteraf gezien is het opmerkelijk dat de hem zo typerende onderzoekaanpak in zijn vroegste werk al volledig aanwezig is. In zijn eerste wetenschappelijke publicatie maakte hij aannemelijk dat achter het bekende *crux interpretum* in Markus 9:49 (gewoonlijk vertaald als 'want iedereen zal met vuur gezouten worden') een Aramees origineel schuilging, dat vertaald zou kunnen worden als 'want iedereen zal gedoopt worden met vuur'. Hij stuurde zijn manuscript naar Matthew Black, indertijd een van de grote namen op het gebied van het historisch-filologisch onderzoek van de evangeliën. Die schreef per kerende post:

Dear Mr. Baarda, Thank you for your letter and enclosed note on Mark 9,49, which I find entirely admirable and suited for publication in New Testament Studies. There may be one or two slight alterations which I hope you will allow me to make in the English of the article, but these

1 Tj. Baarda, 'Mark IX.49,' *New Testament Studies* 5 (1958-9) 318-321. Daniel Frayer-Griggs, 'Everyone Will Be Baptized in Fire': Mark 9.49, Q 3.16 and the Baptism of the Coming One, *Journal for the Study of the Historical Jesus* 7 (2009) 254-285, betuigde 50 jaar na dato uitbundig zijn instemming met Baarda's voorstel.

are not many. It impresses me as a very sound piece of scholarship. I shall try to publish the article as soon as possible.

Dat was voor een jong en ongediplomeerd onderzoeker geen geringe stimulans.

Enkele jaren later zocht hij contact met Arthur Vööbus, een van de belangrijkste onderzoekers van de vroege Syrische bijbeloverlevering, die al even genereus reageerde als Black had gedaan:

I was (...) interested to learn that your plans are to do some study in connection with the Diatessaron and its problems, and your intention is to write your thesis on this subject. I am certainly willing to help you and to answer your questions (...). Since the number of students in the area of the Syriac Bible is so limited, young scholars who have the courage to tackle with these problems must be encouraged and stimulated.

Deze voorbeelden laten zien dat Baarda al in een zeer vroeg stadium van zijn loopbaan een internationaal netwerk had aangemaakt. Tegelijkertijd laten ze zien hoe belangrijk en stimulerend tutoren zijn voor jonge onderzoekers, inclusief studenten die al in hun *undergraduate* periode zelfstandig onderzoek doen. Maar ze kunnen niet worden opgevat als een bewijs dat alle studenten in de jaren vijftig even bekwaam en ambitieus waren als Tjitze Baarda.

Hoewel Baarda tegelijkertijd Semitische talen en protestantse theologie studeerde, was het duidelijk dat de talen zijn favoriete studierrein waren. Daar zag hij zijn toekomst. Het is anders gelopen. Hij werd nieuwtestamenticus, eenvoudigweg omdat in dat vakgebied een positie beschikbaar kwam. Rein Schippers bezette in de jaren vijftig de leerstoel Nieuwe Testament aan de Vrije Universiteit. Hij was het die Baarda uitnodigde zijn assistent te worden. En deze aanvaardde het aanbod, *pecuniae causa* zoals hij later met een glimlach placht te zeggen.

Daarna leidde Baarda jarenlang een soort dubbelleven. Hij was aan het afstuderen en werkte aan zijn dissertatie, terwijl hij tegelijkertijd als de schaduw van zijn hoogleraar diens artikelen en colleges voorbereidde. Qua persoonlijkheid en professionele interesses waren beide mannen danig verschillend. De hoogleraar was actief op een heel breed terrein, binnen en buiten de universiteit, op het gebied van kerk en theologie en ver daarbuiten, terwijl de assistent zich steeds meer verdiepte in de teksten van het Nieuwe Testament en hun vroege overlevering en oorsprongen. Toch hebben ze lange jaren intensief samengewerkt en gaf het assistentschap Baarda alle gelegenheid zijn werkkraft en onderzoektalenten te ontplooien.

Aan theologische faculteiten waren assistentschappen destijds relatief zeldzaam. Aan de Vrije Universiteit was Baarda een van de eersten, met als bijwerking dat hij voor de studenten van de jaren zestig een van de weinige docenten werd, die niet van de generatie van hun grootvaders was. Hij maakte als docent vooral indruk in zijn werkcolleges over de synoptische evangeliën. Daar leerden studenten *very close reading* waarbij ieder klein detail van de teksten en de onderlinge verschillen en overeenkomsten van de evangeliën ertoe deed. Menigeen ontwikkelde met deze oefening in aandacht voor details en een zorgvuldige afweging van het beschikbare tekstgetuigenis competenties die van grote waarde bleken voor hun latere beroepspraktijk, binnen of buiten de theologie.

Het synoptisch vraagstuk (hoe de combinatie van overeenkomsten en verschillen tussen de evangeliën te verklaren) was echter niet alleen relevant voor een cursus *close reading*. Het roept vragen op met betrekking tot de aard van de evangelie-overlevering en zeker binnen het kader van een theologische studie stelt het de aard van de kennis over de historische Jezus van Nazaret aan de orde en de waarde ervan voor christelijk geloof en theologie.

In een theologische omgeving waar theologische en relevante historische waarheden gedefinieerd worden in absolute termen, kan men doorgaans moeilijk omgaan met uiteenlopende getuigenissen en verschillen in het historisch bronnenmateriaal. De eenvoudige logica dat twee verschillende uitspraken over een historische gebeurtenis niet beide waar kunnen zijn, staat een positieve waardering van uiteenlopende historische getuigenissen in de weg,

hoe vroom of toegewijd die getuigenissen ook mogen zijn. Zo'n omgeving was de theologische faculteit van de Vrije Universiteit sinds haar oprichting geweest, evenals de protestantse kerken die ze diende. Toen Baarda er als jong docent aantrad, begon men over de aard van het historisch getuigenis van de bijbel min of meer open te discussiëren, niet langer defensief of apologetisch, maar met een onderzoekende houding, als een aspect van een veel breder project, een hermeneutische heroriëntatie van de christelijke theologie op haar historisch bronnenmateriaal.

Baarda vond dat hij aan dit project moest bijdragen, niet alleen in de collegezaal maar ook ten overstaan van een breder publiek. Dus publiceerde hij in 1967 een bescheiden boek – dat hij ietwat dialectisch *De betrouwbaarheid van de Evangelieën* noemde – waarin hij aan de hand van een reeks voorbeelden de hoofdlijn van zijn colleges over de synoptische evangelieën weergaf, met een duidelijke beschrijving van de verschillen tussen de evangelisten en een positieve waardering voor ieders eigen getuigenis.² Het bredere publiek reageerde echter niet zo open en nieuwsgierig als zijn studenten. Enkele spraakmakende kerkelijke critici lieten publiekelijk merken ernstig verontrust te zijn dat een docent Nieuwe Testament met zijn historisch-kritische studie van de evangelieën toekomstige predikanten van hun kerkgenootschap op het verkeerde spoor zette. Hadden deze tegenstanders de auteur van het boek persoonlijk gekend en hadden ze zijn allerminst revolutionaire instelling leren kennen, zouden ze ongetwijfeld niet hebben gereageerd zoals ze deden. In een enkel geval kwamen critici daadwerkelijk tot een andere conclusie nadat ze de schrijver hadden ontmoet en zijn drijfveren hadden leren begrijpen.

Hoe dan ook, voor Baarda was één kerkelijk conflict meer dan genoeg. Hoewel hij later nog regelmatig over de evangelieën en de betrouwbaarheid van hun getuigenis discussieerde met leden van zijn plaatselijke kerkgemeente (waarvan hij altijd een actief lid gebleven is), publiceerde hij nooit weer voor een algemeen publiek. De universiteit en de wetenschappelijke wereld zouden voortaan zijn habitat zijn. Daar voelde hij zich thuis en veilig. Daar kon hij zich voluit wijden aan het verzamelen en wegen van historisch materiaal uit de vroege overlevering van de evangelieën, in wereldwijde samenwerking met gelijkgezinde wetenschappelijke onderzoekers.

2 Tj. Baarda, *De betrouwbaarheid van de evangelieën*, Kampen 1967 (= Cahiers voor de gemeente, 2).

Baarda vertelde graag hoe hij als student ooit had kennisgemaakt met het verloren gegane Diatessaron – als een van de alleroudste evangelieharmonieën de heilige graal van het onderzoek – omdat een in 1955 opgericht theologisch dispuut zo heette en hij als eerste voorzitter daarvan op zoek ging naar de achtergronden van deze naam om die aan zijn medeleden te kunnen verklaren. De meeste van Baarda's latere studenten kwamen ten aanzien van het Diatessaron niet verder dan een enkele regel in een leerboek kerkgeschiedenis of tekstkritiek. Ze hadden geen idee dat hun docent een van de meest vooraanstaande onderzoekers van het Diatessaron was, levenslang bezig bij te dragen aan de reconstructie ervan op grond van citaten, oude commentaren en vertalingen. Wat de grote meerderheid ontging werd een aanstekelijk voorbeeld voor een enkeling. Baarda heeft duidelijk school gemaakt, niet op grote schaal maar wel diepgaand, zodat aan menige binnen- of buitenlandse universiteit nu door een van zijn vroegere leerlingen het onderwijs en onderzoek worden voortgezet naar de vroege evangelie-overlevering, de tekstkritiek van het Nieuwe Testament en het Diatessaron.

Wijlen Bill Petersen heeft in zijn waardevolle overzicht van de geschiedenis van het onderzoek naar het Diatessaron³ Baarda's bijdrage gekarakteriseerd als (1) een uiterst zorgvuldige filologische analyse, (2) een verdediging van de betekenis van de Arabische harmonie als getuige van het Diatessaron, en (3) een voorkeur voor de reconstructie van afzonderlijke perikopen van het Diatessaron. Die karakterisering klopt, maar ze laat een element ongenoemd: de consequent volgehouden methodische voorzichtigheid waarmee Baarda te werk gaat. *Jumping to conclusions* is niet zijn stijl. Hij streeft naar een zo volledig mogelijke materiaalverzameling en een zo onbevooroordeeld mogelijke toeschrijving aan bestaande hypothesen of nieuwe verklaringen. Regelmatig stelt hij vast dat er geen doorslaggevende argumenten voor de ene of de andere verklaring pleiten. Het is verleidelijk Baarda's voorzichtigheid en de vaststelling dat er geen duidelijke conclusie te trekken valt, toe te schrijven aan zijn karakter. Drang en discipline – de drang om stevige resultaten te boeken en de discipline terughoudend te zijn – worden immers beide versterkt of verzwakt door de persoonlijke instelling van de onderzoeker. Een sterk argument voor *teamwork*, maar ook een van de belangrijkste aspecten

³ William L. Petersen, *Tatian's Diatessaron. Its Creation, Dissemination, Significance and History in Scholarship*, Leiden 1994 (= Supplements to Vigiliae Christianae, XXV) 310.

die men van zijn leermeesters leert. In het geval van Baarda waren zijn neigingen tot volledigheid qua materiaalverzameling en tot bescheidenheid qua conclusies voor menigeen in zijn onderzoekomgeving uiterst leerzaam, al kon hijzelf wel eens met een zekere afgunst spreken over collega's die zich op uitgestrekte onderzoekerreinen waagden, met minder materiaalkennis, en het desalniettemin aandurfdren stevige conclusies te trekken. Een enkele maal ondernam hijzelf een omvangrijker project, om al doende te merken dat hij een echte korte-afstands-loper was, geen man voor de marathon.⁴

Toen vorige zomer zijn vrienden en collega's werden overvallen door het bericht van zijn plotselinge overlijden en we onze gevoelens en herinneringen deelden, was er meteen het besef dat we naast zijn vele kwaliteiten en prestaties vooral zijn vriendschap zouden missen. Een van zijn Utrechtse collega's karakteriseerde Baarda ooit als de meest aimabele bijbelwetenschapper van het land. Hij hield niet van conflicten maar des te meer van vriendschappelijke samenwerking. In binnen- en buitenland werkte hij langdurig samen met vakgenoten. Hij zei vaak: 'Jullie weten zo veel. Ik kan daar veel van leren.' Intussen was hij in de meeste gevallen degene om wie het draaide en de drijvende kracht van de samenwerking.

Bij feestelijke gelegenheden sprak hij met humor en gespeelde bescheidenheid om een saaie plechtigheid op te vrolijken of de ernst ervan te relativeren. Waar hij zich op zijn gemak voelde, was hij charmant. Waar hij dacht te kunnen helpen, was hij behulpzaam. Wanneer hij het werk van een student had afgekeurd, spande hij zich danig in om hem op het gewenste niveau te brengen.

Deze persoonlijke kwaliteiten hebben enorm bijgedragen aan zijn succes als docent en de waardering voor hem als vriend en collega. We bewonderden hem graag en blijven hem bijzonder dankbaar voor zijn genereuze vriendschap.

⁴ Zijn dissertatie (*The Gospel Quotations of Aphrahat the Persian Sage*, Amsterdam 1975) was weliswaar omvangrijk (520 blz.) maar het vervolg dat de ondertitel (*I. Aphrahat's Text of the Fourth Gospel*) beloofde, is er nooit gekomen. Ook zijn jarenlange verzamelwerk ter voorbereiding van een commentaar op Paulus' Brief aan de Galaten resulteerde wel in deelstudies, maar niet in het beoogde hoofdwerk.